

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ “ПРИБУТОК” В ЗАГАЛЬНІЙ ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНИХ УЧЕНЬ

Проведено огляд основних підходів до розуміння суті поняття “прибуток” в продовж розвитку економічної теорії

Постановка проблеми. Протягом декількох століть вважалося, що прибуток є основною метою створення та функціонування підприємства й сьогодні є одним з основних фінансових показників оцінки господарської діяльності господарюючого суб'єкта. Прибуток – це показник, який найбільш повно характеризує господарську діяльність підприємства: ефективність виробництва, об'єм та якість виготовленої продукції, стан продуктивності праці, рівень собівартості готової продукції.

З переходом економіки країн світу до ринкового господарства посилюється багатоаспектне розуміння сутності прибутку. Акціонерне, приватне та іншої форми власності підприємство, отримавши фінансову самостійність та незалежність, самостійно вирішує на які потреби та в яких розмірах використовувати прибуток, який залишається після сплати всіх податків до бюджету та інших обов'язкових платежів. Питання отримання та розподілу прибутку сьогодні залишаються досить актуальними, тому що велика кількість суб'єктів господарювання працює збитково. Один з етапів

Т. Мен

вирішення даних питань полягає в дослідженні еволюції економічної думки стосовно прибутку протягом розвитку економічної теорії в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, присвячені значенню та сутності прибутку, порядку його обчислення та розподілу досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжними авторами, проте історія розвитку теорій про прибуток досліджувалася в працях таких українських вчених як Є.В. Бавін, Н.І. Гавловська, Я.В. Лебедзевич, Ю.Л. Субботович, Є.Ю. Ткаченко, О.Є. Ширягіна та ін.

Мета дослідження полягає у визначенні основних підходів щодо розуміння прибутку як економічної категорії вченими-економістами в процесі еволюції економічної думки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сутності терміну “прибуток” приділялась увага вченими ще з давніх-давен та змінювалася протягом розвитку економічної теорії. Основні підходи визначальних вчених економічної думки щодо розуміння сутності узагальнено на рисунку 1.

Ф. Кене

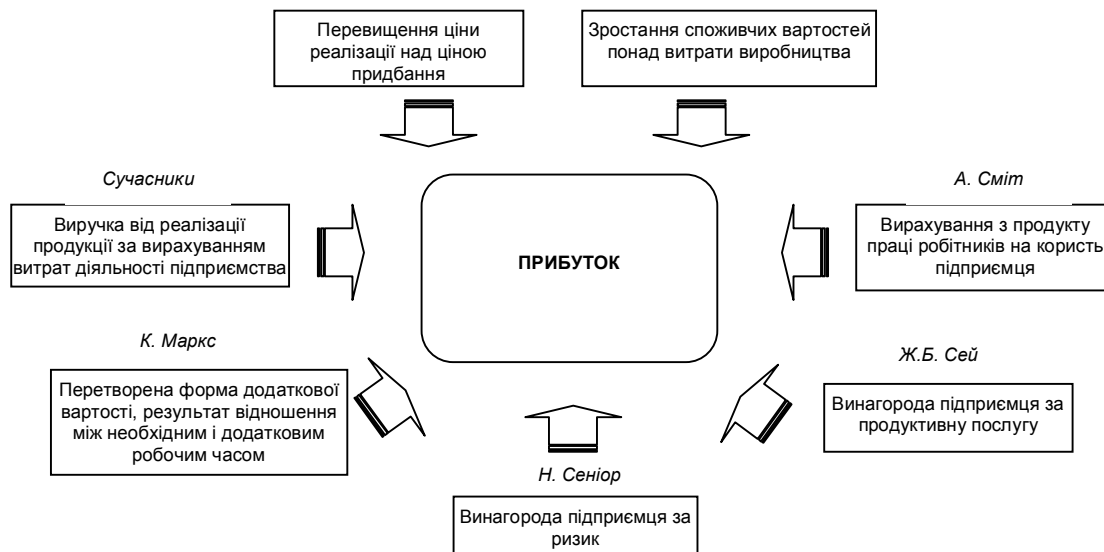

Рис. 1. Підходи щодо розуміння сутності прибутку відомими вченими-економістами

На рисунку 1 представлені основні підходи щодо сутності прибутку. Одну з найперших спроб пояснити сутність прибутку було здійснено в трактаті “Гуань-Цзи” в IV-III ст. до н.е. в Китаї. В даному трактаті під прибутком розуміли ту частину грошей (золота), яка утворюється внаслідок нерівноцінного обміну: “Золоту відводиться роль грошей (правда таких, що забезпечують обмін, від якого все ж “вигоди у одних” бувають “більші, ніж у інших”), а з другого – золото оголошується товаром, якщо ним вимірюються ресурси держави” [4, с. 18].

В цьому ж періоді в праці Каутілья “Артхашастра”, автор відрізняє ринкову ціну від вартості, зазначаючи, що “конкуруючий продавець збільшує ціну на товар, роблячи її вищою від дійсної вартості”. Прибутком в даному випадку є різниця між вартістю товару та його ринковою (реалізаційною) ціною.

Каутілья зазначає, що ціна товару на ринку складається не тільки з витрат на виробництво, а й з

торговельних витрат, у зв'язку з цим перш слід установлювати частку прибутку торговця в ціні місцевих товарів за нижчою ставкою, а привізних – за вищою. [4, с. 19]

Арістотель (384-322 рр. до н.е.) в своїх працях “Нікомахова етика” та “Політика” вказував, що всі види господарської діяльності людей належать або до природної сфери – економіки, або до неприродної – хремастики.

Хремастику мислитель порівнює з “мистецтвом наживати багатство” за допомогою великих торговельних угод для перепродажу і лихварських угод. В мистецтві наживати становище, оскільки воно виявляється в торговельній діяльності, ніколи не буває границь у досягненні мети, тому що нею є досягнення необмеженого багатства і володіння грішми... Всі, хто причетний до грошового обігу, намагається збільшити свої капітали до безмежності [1, с. 75].

Мова йде про те, що в одному випадку обмін розцінюється ним як акт задоволення потреб і дозволяє трактувати споживну вартість товару, як категорію сфери економіки, а в іншому випадку – навпаки: обмін символізує акт наживи, дає підставу вважати мінову вартість категорією сфери хремастики [4, с. 24].

У XIII-XIV ст. Ф. Аквінський в трактаті “Сума телології” засуджував торговельний прибуток і лихварський процент, які розглядалися як результат нечесного обміну і присвоєння чужої праці, тобто як гріх, що в свою чергу призводить до соціальної нерівності суспільства.

На його думку необхідно, щоб такого роду прибутки були не самоціллю, а заслуженою платою і нагородою за те, що у торгівлі і позикових операціях мають місце праця, транспортні та інші матеріальні витрати і навіть ризик [4, с. 32].

Вперше пояснити природу прибутку в економічній теорії робили спробу меркантилісти, які проводили дослідження в сфері обігу та вважали, що прибуток виникає в зовнішній торгівлі в результаті продажу товарів за кордоном дорожче, ніж їх придбали.

Т. Мен в праці “Багатство Англії у зовнішній торгівлі, або баланс нашої зовнішньої торгівлі як принцип нашого багатства” (1664р.) висунув ідею “торговельного балансу”, згідно з якою держава стає тим багатшою, чим більшою є різниця між вартістю вивезених і ввезених товарів.

Додану вартість меркантилісти розглядали як торговий прибуток. Приріст і нагромадження капіталу вони розуміли не як результат виробничої діяльності, а як такий, що породжений обміном, особливо зовнішньою торгівлею [4, с. 40].

Фізіократи, які прийшли на зміну меркантилістам, перенесли дослідження зі сфери обігу в сферу виробництва та зазначали, що вплив сил природи веде до зростання споживчих вартостей вище витрат виробництва.

В “Економічній таблиці” Ф. Кене гроші – не більш ніж засіб обігу, торгівля по суті зводиться до бартерного обміну, а виробництво сільськогосподарської продукції автоматично генерує прибуток, отримання якого дозволяє перейти до наступного виробничого циклу [4, с. 60]. Тобто вчений пояснює сільське господарство єдиною економічною сферою, яка виготовляє продукцію за вартістю більшою, ніж було понесено витрат на її виробництво.

Тюрго А. серйозну увагу приділяє дослідженню природи походження позикового (грошового) процента, зазначаючи, що згодом той, хто позичає, втрачає прибуток, який міг би отримати, тому що ризикує своїм капіталом, а той, хто взяв позику, може використати гроші на вигідне придбання, яке може йому принести великий прибуток [4, с. 62]. Прибуток, який можна отримати, маючи гроші, є безперечно, одним із найбільш впливових чинників, що схиляють тих, хто бере позику під проценти; це одне з джерел, яке дає змогу виплачувати цей процент. А. Тюрго намагався тлумачити проблему нагромадження капіталу. Він уперше вказав на різницю між грошима і капіталом. У нього намітилось розуміння виділення прибутку як особливого виду доходу.

Найближче до розуміння змісту прибутку підійшли класики буржуазної політичної економії Т.-Р. Мальтус, В. Петті, А. Сміт, С. Сісмонді. Класична політекономія визначала прибуток як вирахування з продукту праці робітників на користь підприємця. Крім того А. Смітом введено поняття “нова вартість”, яку створюють наймані робітники та яка розпадається на дві частини: заробітну плату і прибуток підприємця.

Прибутком, на думку В. Петті, є та частина продукту, яка залишається після відрахування заробітної плати, тобто прибуток зводиться до ренти. Незважаючи на ототожнення прибутку з рентою, один з видів прибутку – відсоток на позичковий капітал. Він визначив відсоток таким доходом, що є похідним від земельної ренти. У праці “Різне про гроші” (1862 р.) відсоток прирівнювався до орендної плати [2, с. 187].

Сміт А. в 1776 році в праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” визначав прибуток як доход на капітал вартістю використаного на справу капіталу та вказує, що останній буває більшим або меншим залежно від розмірів цього капіталу, і не слід його плутати із заробітною платою, яка нібито встановлюється “відповідно до кількості, складності і важкості...праці щодо нагляду і управління” [4, с. 74]. Сміт А. виділяв 3 види доходів: рента, прибуток і заробітна плата. На його думку, сума прибутку підприємця, який ризикує своїм капіталом, – це частина створеної робітниками вартості, яка направляється на оплату прибутку підприємця на весь капітал, який він авансував у вигляді матеріалів і заробітної плати. Д. Рікардо в “Засадах політичної економії і оподаткування” (1817 р.) так само зазначав, що “прибуток залежить від високої чи низької заробітної плати.

Звідси не важко помітити, що саме в класичній політекономії прибуток став визначатися як вид доходу підприємця. Помилкою даного вчення вважається те, що вони ставили в залежність прибуток лише від заробітної плати робітників, не враховуючі інші суттєві витрати діяльності.

Мальтус Т. в XIX ст. в праці “Дослід” фактично повторив Д. Рікардо у висвітленні теорії про прибуток. Останні обидва автори уявляли собі прибуток як складову частину ціни. Причому, за визначення Т. Мальтуса, для його встановлення із вартості (ціни) товару слід відняти витрати у процесі виробництва на працю і капітал [4, с. 95]. Отже, Т. Мальтус помітив певні недоліки у визначенні прибутку класиками та вніс суттєві коригування, які вставляють в залежність прибутку і від інших витрат виробництва. Дане поняття прибутку є досить наближеним до того, яке використовується сьогодні.

Дослідивши наукову спадщину своїх попередників, К. Маркс характеризує прибуток як перетворену форму додаткової вартості, яка виступає не як результат експлуатації робочої сили, а як породження всього авансового капіталу. Вчений показував причини і механізми утворення загальної норми прибутку. Закон тенденції норми прибутку до зниження, сформульований Марксом, засвідчує, що зростання продуктивної сили праці, сприяючи підвищенню органічної будови капіталу, веде до падіння норми прибутку [2, с. 187].

Отже, капіталіст, наймаючи робочу силу, оплачує її здатність до праці і набуває права примусити робітника працювати понад той час, який необхідний робітникові для забезпечення деякого мінімуму життєвих засобів. У результаті створюється різниця між вартістю, створеною працею виробника товару, і вартістю робочої сили – заробітною платою, яку оплачує капіталіст як “ціну” товару “робоча сила”. Ця різниця і являє собою додаткову вартість – частину матеріалізованої у товарі праці робітника, яка безплатно присвоюється власником підприємства [3]. Додаткова вартість лежить в основі доходів власників капіталів – підприємницького прибутку, торговельного прибутку, відсотка.

Маркс К. розрізняв поняття “норма додаткової вартості” і “норма прибутку”, при чому остання – це перетворена (зовнішня) форма першої [1, с. 334]. Норма прибутку вираховується як відношення додаткової вартості до сукупного капіталу, тобто до суми постійного і змінного капіталу, виражене у відсотках [4, с. 118].

Ще одним яскравим представником історії економічної думки є О. Бем-Баверк, який в праці “Позитивна теорія капіталу” розглядав так звану “теорію очікування” центральна ідея якої полягає у виникненні прибутку (процента) на капітал. Там, зокрема сказано, що внаслідок тривалості часу, за який виробничі засоби (тобто матеріальна блага більш віддаленого порядку) перетворюються у продукт, виникає різниця у вартості цих засобів і продукту, і “величина цієї різниці у вартостях буває то більшою, то меншою, залежно від проміжку часу...”. Звідси випливає основний висновок, який робить учений: “Ця різниця і є тією складовою, у якій і захований прибуток на капітал” [4, с. 155].

Капіталісти, навпаки, віддають перевагу “непрямим” перед “прямими” методами виробництва, які потребують порівняно більше часу. На цьому відрізку приріст сукупного продукту від дії “первинних” факторів виробництва зменшується. Тому, вважає Бем-Баверк, чим більше “капіталізована” економіка, тим нижча норма приросту продукту, і відповідно – норма процента, оскільки її визначення розглядається ним як результат обміну праці на продукти споживання [4, с. 155].

...визнає виникнення “додаткової вартості” у процесі перенесення капіталом своєї вартості на продукт, але, на відміну від нього, звертається до уявлюваної ним причини “самозростання вартості”, а саме – до часу, протягом якого обертається капітал. Більше того, на відміну від К. Маркса, О. Бем-Баверк твердить, що процент на капітал є загально-економічною категорією, яка виникає не тільки при капіталізмі, але й там і тоді, де має місце обмін товарів поточного і майбутнього споживання [4, с. 155].

Представником вітчизняної економічної думки виступає М. Туган-Барановський, який попит на всі товари порівнює з пропозицією, цінністю виготовлених засобів виробництва порівнює з цінностями засобів виробництва, яких суспільне виробництво потребує, а цінність предметів споживання робітника прирівнює до суми заробітної плати, цінність предмета споживання капіталістів – до суми прибутку.

Щодо прибутку, то його абсолютна величина, за теорією М. Туган-Барановського, визначається тими самими факторами, що й величина заробітної плати. Проте, якщо заробітну плату вчений розглядав як одну з необхідних умов самого виробництва, то прибуток, створення якого за неокласичним аналізом пов’язується з порушенням економічної рівноваги (тобто станом динаміки з досягненнями науково-технічного прогресу тощо), М. Туган-Барановський визначав як суто соціальне явище, породжене існуванням класу капіталістів. Прибуток він розглядав як історичну категорію, соціальною основою якої є власність на засоби виробництва. Він, по суті, протиставляв заробітну плату і прибуток як види трудового та нетрудового доходів, протилежні за своєю внутрішньою природою, визначав прибуток як доход, заснований на експлуатації робітника капіталістом [4, с. 189].

Децю новим поглядом в економічній теорії щодо прибутку в ХХ столітті відрізнявся Й. Шумпетер, який написав працю “Теорія економічного розвитку” в 1912 р. Даний автор визначав прибуток як винагороду за нововведення підприємців, які спочатку використовують нові форми і шляхи

отримання прибутку. Той, хто раніше за інших підприємців запропонує та почне використовувати нововведення (нові комбінації продуктивних сил) – буде мати прибуток.

Прибуток так само, як кредит і процентна ставка, належить до категорій, які виникають і зникають. Коли нововведення поширюється, то виробничі витрати вирівнюються, і прибуток є спонукальним мотивом до пошуку і втілення нових комбінацій [4, с. 215].

Шумпетер Й. детально розглядає “конкуренцію нововведень”. Конкуренція нововведень – могутній засіб збільшення росту прибутку, якщо розглядати тривалі відрізки часу [4, с. 216].

Сьогодні в економічній літературі прибуток розглядають як дохід від використання факторів виробництва, а також як плату за ризик, невизначеність результатів підприємницької діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В ході проведеного дослідження нами зроблено короткий огляд еволюції економічної думки щодо розуміння суті прибутку у декількох визначальних працях історії економічної теорії. Даний огляд дозволив сформуванню загального уявлення про те, що прибуток як економічна категорія сформувався при капіталізмі.

На ранніх етапах розвитку економіки поняття прибутку замінювалося терміном “вигода”, “користь”, які утворювалися переважно в процесі обміну одного товару на інший. Залежно від сфери економічної діяльності, яка переважала в тому чи іншому періоді, підходи до розуміння суті прибутку змінювалися.

На сьогоденні етапі розвитку економіки існує багато підходів щодо визначення прибутку, існують випадки ототожнення прибутку з доходом, але майже у всіх поняттях використовується єдиний підхід, який полягає в тому, що прибуток – це частина доходу, яка залишається після вирахування всіх витрат діяльності та податків.

Для встановлення точного поняття, що ж таке прибуток сьогодні, особливо коли в економіці кожної країни велике значення починає відігравати інформація, вважаємо за доцільне більш глибоко дослідити основні економічні теорії, присвячені сутності прибутку, виявити, які вимоги сьогодні ставить суспільство до прибутку як економічної категорії.

Список використаної літератури:

1. Історія економічних учень: [підручник: У 2 ч. – Ч.1] / За ред. В.Д. Базилевича. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2005. – 567 с.
2. Лихолат С.М. Економічна сутність прибутку підприємства / С.М. Лихолат, П.Р. Маделик // Науковий вісник. – 2006. Вип. 16.2. – С. 186-190.
3. Меркантилізм: його суть, основні риси та еволюція. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://udec.ntu-kpi.kiev.ua/inspace/istor_econ_ychen_udec_demo/schedule.nsf/d862e82eafb758368525663c004f385c/6ed075468f3565e6c2256ab0004711d4?OpenDocument/ – Заголовок з екрану.
4. Юхименко П.І. Історія економічних учень: [навч. посіб. – 3-те вид., випр.] / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К.: Знання-Прес, 2002. – 514 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

КУЧЕР Світлана Вікторівна – аспірант бухгалтерського обліку і контролю Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

– проблеми оподаткування прибутку підприємств та визначення податку на прибуток